

Talemålsregionalisering – modellar og røynd

Av Gunnstein Akselberg

1 Innleiing: Aukande interesse for, og manglande avklaringar om, talemålsregionalisering

Dei siste ti-åra har nordmennene diskutert om det finst norske regionalmål, kvar regionalmåla eventuelt er å finna, kva som særkjenner norske regionalmål, kva for krefter som set i gang og held oppe regionalmåla i Noreg, og i kva for retning talemålsregionaliseringa går. Diskusjonen om regionalmål og talemålsregionalisering har gått føre seg i media, i målorganisasjonane, mellom lekfolk og i fagmiljøa ved universiteta og høgskulane. Etter kvart er det skrive fleire hovudoppgåver innom talemål og sosiolingvistikkk der talemålsregionalisering i Noreg er eit sentralt tema. Diskusjonen om talemålsregionalisering i Noreg har dessutan nedfelt seg i nokre faglege artiklar, og temaet har òg funne vegen til lærebøker for den vidaregåande skulen og til grunnbøker for høgskulane og universiteta.

Trass denne heller store interessa for regionalmål og talemålsregionalisering, er det få til no som har gripe tak i dei meir grunnleggjande problemstillingane som er knytte til dette talespråklege fenomenet. Diskusjonen om regionalisering har ofte gått føre seg på den administrative og politiske regionaliseringa sine premissar (sjå kap. 14 nedanfor), og

diskusjonen har ofte vore lite språkleg-kategorisk fokusert. I denne artikkelen vil eg freista å trekkja nokre få grunnleggjande rammer kring studiet av regionalmål og talemålsregionalisering i Noreg, og presentera nokre prinsipielle problemstillingar til dette studieobjektet. Studiet av regionalmål og talemålsregionalisering i Noreg vil eg sjå i spenningsfeltet mellom ulike regionaliseringsmodellar og den språklege røynda.

2 Talemålsregionalisering – framlegg til ei avgrensing

Det finst ulike typar av regionar og regionaliseringar. Ein overordna og generell definisjon av *region* kan vera:

Eit område med eitt eller fleire felles karakteristika (naturgjevne eller menneskeskapte) som gjev området ein intern homogen karakter og som skil det frå omkringliggjande område.

Ein generell definisjon av *regionalisering* kan vera:

Ein prosess som fremjar, etablerer, endrar eller utvidar ein region med omsyn til innhald og utstrekking.

Ut frå desse allmenne avgrensingane kan vi avgrensa ein *talemålsregion* som:

Ein region med fleire karakteristiske talemålstrekk t.d. innom fonologien, morfologien, prosodien, syntaksen og leksikonet, eller innom ein kombinasjon av endringar innom to eller fleire av desse språklege sektorane.

Talemålsregionalisering kan ein såleis definera som:

Ein prosess som fremjar, etablerer, endrar eller utvidar ein talemålsregion med omsyn til fonologiske, morfologiske, prosodiske, syntaktiske eller leksikalske tilhøve eller ein kombinasjon av slike tilhøve.

Eit *regionaltalemål*, *regionalspråk* eller *regional dialekt* kan ein difor avgrensa som:

Ein språkleg varietet som finst innom ein talemålsregion og som skil seg frå fleire av dei einskilde dialektane eller talemåla som finst eller har funnest i dette området ved at regionaltalemålet har eitt eller fleire språklege trekk frå dei ulike dialektane i området.

Oftast er det trekk frå det mest dominerande talemålet i området, som talemålet i eit større økonomisk, kulturelt, politisk og administrativt sentrum, som t.d. ein by, som kan ha størst innverknad på regionaliseringsprosessen i regionen.

På bakgrunn av desse avgrensingane vil eg presentera nokre sentrale problemstillingar som talemålsgranskarane bør sjå studiet av regionalmål og talemålsregionalisering i høve til.

3. Homogene og heterogene regionaltalemål

I diskusjonen omkring talemålsregionalisering og regionalmål, både i den allmenne og i den faglege diskusjonen, er ikkje berre det utomspråklege, men også det innoomspråklege presisjonsnivået ofte svært uklart. Det er uklart kva for språkleg sektor ein snakkar om (den fonologiske, morfologiske, prosodiske, syntaktiske, leksikalske eller ein kombinasjon av desse – dvs. *den kvalitative dimensjonen*), og kor omfattande dei språklege

fellestrekk skal vera (éin variabel, nokre få variablar, mange variablar – dvs. *den kvantitative dimensjonen*).

I Danmark, der dei har nytta termene regionalspråk og språkleg regionalisering lengst (sjå kap. 13 nedanfor og Akselberg 2003c), kan det synast som ein reknar med at eit regionalmål er eit meir eller mindre homogent talemål, ein homogen varietet, men unntak av dei prosodiske tilhøva. Danskane reknar difor ofte med at eit regionaltalemål er ein standard med lokal 'farging', der farginga hovudsakleg gjeld prosodiske tilhøve. Også i Sverige synest ei liknande forståing å vera utbreidd, men her kan det likevel innom det regionale språket vera rom for lokale trekk i fleire av dei språklege sektorane. I Noreg er forståinga nokså uklar både på det kvalitative og kvantitative nivået; det kan synast som om nokre reknar med eit *homogent regionaltalemål*, medan andre reknar med eit *heterogent regionaltalemål*. Eit heterogent regionalmål representerer då det tilhøvet at dei lokale dialektane lever vidare i noko endra utgåve ved at typiske tradisjonelle trekk fell bort eller vert mindre nytta, og at nye trekk eller trekk frå eit av dei dominerande talemåla i regionen spreier seg. I dei aller fleste norske situasjonane der det vert rekna med regionalmål og regionaliseringsprosessar, er det nok eit heterogent regionaltalemål vi har med å gjera.

Av di regionaliseringsprosessane går føre seg i ulik takt og har ulik form, ved at dei forskjellige språklege sektorane vert påverka på forskjellig måte, kan vi snakka om *fonologisk regionalisering*, *morfologisk regionalisering*, *prosodisk regionalisering*, *syntaktisk regionalisering* og *leksikalsk regionalisering*. Den prosodiske komponenten vert altså sett meir eller mindre bort frå i regionalspråkleg samanheng, og det er berre få som har sett dette fenomenet i eit regionalspråkleg perspektiv (Kristoffersen 2000), men alle dei andre sektorane vert trekte med i ein eller annan samanheng. Særleg vert den fonologiske, morfologiske og leksikalske sektoren studert, men den kvalitative samansetjinga av regionaliseringa vert aldri diskutert. Den kvantitative

dimensjonen vert heller ikkje drøfta eksplisitt. Studiane har difor ofte hatt ein impresjonistisk karakter.

I praksis kallar ein spreieing av både *einskildtrekk*, som t.d. samanblandinga av /s/ og /ç/, eller *-ena* som pluralismorfem i nøytrumsord, for talespråkleg regionalisering, og spreieing av '*komplette*' *varietetar*, som t.d. bergensmålet eller oslomålet, for talespråkleg regionalisering. Ei slik variert og omfattande forståing av talespråkleg regionalisering er svært nyttig av di ho både fangar opp den breidda av forståing som ein har av talemålsregionalisering og av dei reelle språklege tilhøva som finst i Noreg. Det er difor viktig at slike vurderingar og avklaringar kjem eksplisitt til uttrykk i granskinga av talemålsregionalisering.

4. Talemålsregionalisering til alle tider og i dag

Talemålsregionalisering er ikkje eit spesielt fenomen for vår tid. I mykje av den allmenne debatten og i den faglege litteraturen om talemålsregionalisering vert det formidla ei slags felles forståing av at talemålsregionalisering er eit heller nytt fenomen. Talemålsregionalisering skal vera noko som har oppstått som eit produkt av nye kommunikasjonsformer, ei eksploderande mediautvikling, ein felles ungdomskultur på tvers av lokalsamfunna, ei omfattande sosial og demokratisk utjamning osv. i etterkrigssamfunnet. Slik er det ikkje.

Talemålsregionalisering har vi hatt til alle tider. Det som derimot er nytt, er at vi har fått termane *regionalspråk*, *regionalmål*, *regionale dialektar* og *talemålsregionalisering*, og desse termane har endra granskarane sitt talespråklege medvit (jfr. Akselberg 2003c). Termane *regionalspråk* og *språkleg regionalisering* dukka først opp i Skandinavia på 1960-talet med ein artikkel av Inger Ejskjær om temaet frå 1965 (jfr. Akselberg 2003c). Danskane oppdaga då at det fanst regionalspråk overalt i Danmark. Noko seinare dukka liknande termar opp i Sverige, m.a. omgrepet *mellanspråk*, og så oppdaga også svenskane at dei

hadde regionale talemål, og at det fanst regionaliseringsprosessar i det svenske samfunnet. Frå nabolanda fekk så nordmennene også etter kvart parallelle termar, og så oppdaga også vi at det var i ferd med å utvikla seg regionale dialektar i Noreg, og at det var talespråklege regionaliseringsprosessar på gang her òg.

Men dei tilhøva og dei prosessane som desse termene omfattar, er ikkje språklege nyovringar. Talemålsregionalisering har vi hatt til alle tider. Så lenge menneska har vore i kontakt med kvarandre, og så lenge menneska har flytta på seg, har det funnest regionalmål og regionaliseringsprosessar. Resultatet av talemålsregionaliseringar kan vi sjå på ulike språklege område, i ulike språkhistoriske periodar og i ulike geografiske område. Vi kan nytta Skandinavia som døme. I urnordisk tid reknar ein at heile Skandinavia var ein stor felles talemålsregion. I denne perioden skal det ha funnest éit felles talemål i Skandinavia. Før den urnordiske tida reknar ein med at det fanst eit endå større felles talemålsområde i Nordvest-Europa, nemleg det urgermanske språkområdet. Det urgermanske talemålsområdet vart splitta opp i undergrupper, som m.a. urnordisk. Seinare vart det urnordiske språket splitta opp i ei rekkje underdialektar (underspråk) som t.d. vestnordisk og austnordisk, og så vart desse atter splitta opp, t.d. i gamalislandsk og gamalnorsk, og gamalsvensk og gamaldansk.

I faglitteraturen møter ein ofte den førestellinga at det urgermanske, det urnordiske, det gamalislandske og det gamalnorske språket representerte eit sterkt homogent språksteg. I dag er vi kanskje vel så opptekne av å finna regionale og sosiale variasjonar innom desse homogene språkstega. Seinare vart det gamalnorske språket avløyst av det nynorske språket som vi kjenner i form av ei mengd moderne norske dialektar. Desse førestellingane reknar med at det finst regionalmål på ulike høgare og lågare geografiske nivå.

Utviklinga frå eit urnordisk talemål til dei moderne norske dialektane, som stod fram på 1500- og 1600-talet, kan vi seia er ei slags langvarig talespråkleg *deregionalisering* ved at eit meir

eller mindre homogent regionalmål på eit høgare geografisk nivå stendig vert splitta opp i eller avløyst av talemål som rår over mindre og mindre geografiske regionar. Slike talespråklege regionaliseringsmodellar er ein sentral føresetnad for dei historiske lydlovene. Men samstundes som slike *deregionaliseringsprosessar* finn stad, vert det sett i gang nye regionaliseringsprosessar, t.d. representert i Noreg ved spreininga av nye språklege trekk som retrofleks *l*, */ɾ/*, diftongering av gamalnorsk *ǫ*, segmentering av gamalnorske konsonansamband som *ll* og *nn* til *dl* og *dn*, differensiering av gamle konsonantsamband som *m* til *dn*, osv. Såleis kan vi ha både regionaliseringsprosessar og deregionaliseringsprosessar innom eit større geografisk område samstundes. Eigenleg har dei fleste av talemålsstudiane i Noreg vore regionaliseringsstudiar av di dei skildrar talemålet innom ein større eller mindre region.

I dag har vi ei språkutvikling som minner litt om utviklinga i den post-norrøne tida i Noreg, men med motsett forteikn: Samstundes som visse nye språkovringar snøgt kan finnast finnast meir eller mindre over heile landet, t.d. med utgangspunkt i det sentrale austlandsområdet, spreier andre nyovringar seg berre innom visse avgrensa regionar (jfr. urban og rural regionalisering i kap. 7).

5. Bymål som sluttprodukt versus bygdemål som prosessar

I regionaliseringsdiskusjonane vert bygdemåla ofte framstelte som å vera i ein ustabil situasjon eller i ein overgangsfase der utviklinga går i retning av eit bymål eller sentrumsmål. Det vil seia at bymåla i eit slikt perspektiv ofte vert framstelte som eit sluttprodukt som omlandsmåla utviklar seg mot, og at bymåla i dette perspektivet vert framstelte som meir eller mindre homogene og stabile.

Slik er det sjølvsagt ikkje. Også bymåla endrar seg. Bymåla er også konstant i ein ustabil fase, i ein overgangsfase eller i ein

mellomposisjon. Bymåla endrar seg også over tid og vert 'utvatna' tilliks med bygdemåla. Det mest stabile trekket ved alt talemål, bymål som bygdemål, er at det er i konstant endring, det er konstant på veg mot nye språktrinn med nye kjenneteikn og særtrekk.

Det er difor meir realistisk å framstella tilhøvet mellom eit sentrumsmål og eit omlandsmål som at éin endringsprosess (endring av bygdemålet) rettar seg etter ein annan endringsprosess (endring av bymålet). Det altså snakk om relasjonen av éin prosess i høve til ein annan prosess. Vi har altså med *prosessuelle regionaliseringsrelasjonar* å gjera, og ikkje ein prosess i høve til ein stabil situasjon.

Bygdemåla endrar seg heile tida, på same måten som bymåla gjer det, og difor kan det gå føre seg regionaliseringsprosessar utan at bygdemåla kring eit sentrum eller ein by vert meir eller mindre identiske med sentrumsmålet eller bymålet. Produktet vert heller ofte eit heterogent regionalmål (sjå kap. 3). I historisk perspektiv kan vi kalla det meste av talemålet i Sogn og Fjordane, Hordaland og Rogaland for eit heterogent regionalmål.

6. Den vertikale og den horisontale talemålsdimensjonen

Talemålsutviklinga kan vi studera som horisontale og vertikale prosessar. Desse kreftene vert ofte illustrerte som aksar i ein pyramide. I toppen av pyramiden finn vi normalmåla og standardnormene. I midten av pyramiden finn vi regionalmåla, og nedst i pyramiden finn vi dei lokale dialektane.

Langs ein vertikal akse frå toppen i pyramiden verkar dei sentrale og nasjonale regionaliseringskreftene nedover i det språklege hierarkiet. Verknaden langs den vertikale aksen går berre i éi retning, frå toppen mot botnen. Her er det sjeldan eller aldri rom for regionaliseringskrefter frå botnen og oppover i systemet. Modellen er utvikla på grunnlag av

talemålssituasjonen utanfor Noreg, og høver difor ikkje alltid så godt på dei norske talemålstilhøva. Sjå kap. 7 nedanfor.

Langs dei horisontale aksane i pyramiden verkar dei lokale og regionale kreftene, dvs. at lokale dialektar påverkar andre lokale dialektar, og regionalmål påverkar andre regionalmål. Slike påverknader har vi, og har vi hatt, mange av i Noreg. Det er slike horisontale krefter som gjer at vi får utvikla regionale talemåls-trekk som går stikk imot normalmålet; representert ved eit bymål, eit søraustnorsk standardmål eller eit skriftmål – normalnynorsk eller normalbokmål.

I Noreg har vi derimot ein mykje meir kompleks regionaliseringssituasjon enn det denne pyramidemodellen kan uttrykkja. Held vi oss til den vertikale dimensjonen, uttrykkjer den dei *urbane regionaliseringstendensane*, noko som tyder at det er talemålet i ein by som dominerer utviklinga av regionalmålet i ein region. Det beste eksemplet på ei slik regionalisering har vi på Austlandet med sentrum i Oslo og det næraste omlandet. Eit anna eksempel er regionaliseringa i Sør-Trøndelag med sentrum i Trondheim.

Held vi oss til den horisontale dimensjonen, uttrykkjer han dei *rurale regionaliseringstendensane*, noko som tyder at talemåla utanfor ein by eller eit større sentrum dominerer utviklinga av regionalmålet i ein region. Dette har vi mange eksempel på på Vestlandet og Sørlandet, der dei urbane talemålsregionane rundt dei store byane som t.d. Bergen, Stavanger og Kristiansand er heller små. Men vi finn rurale regionaliseringstendensar også på Austlandet som øyar i eit større urbant regionaliseringsområde, t.d. i Østerdalen og Nord-Gudbrandsdalen.

7. Bymål påverkar bygdemål vs. bygdemål påverkar bymål

I regionaliseringsdebatten ligg det ofte ei underliggjande forståing av at bymålet verkar på bygdemålet, og at påverknaden ikkje går i den omvendte retninga. Bymåla er drivkrafta i

talemålsregionaliseringane, og det er i byane dei språklege innovasjonane skjer (jfr. dei endosentriske og eksosentriske kreftene, sjå m.a. Røyneland 2001: 100ff.). Bymålet er meir eller mindre skjerma mot påverknad frå bygdemålet. Denne tenkinga er sterkt prega av dei vertikale kreftene i *talemålspyramiden*, og ho stemmer sikkert langt på veg for mange samfunn utanfor Noreg. Men denne modellen fangar ikkje opp viktige krefter i dei norske regionaliseringsprosessane.

For det fyrste har ikkje vi ikkje eit 'offisielt' rikstalemål som vi finn i dei fleste andre land, jfr. riksdansk og rikssvensk, og som legg eit stort press på dei lokale talemåla frå toppen av talemålspyramiden. For det andre har ikkje den søraustnorske standardnorma eller normalbokmålet den effekten på alt talemål i Noreg som mange hevdar dei har. Biletet om eit sterkt press frå eit søraustnorsk standardtalemål og frå normalbokmålet, kan nok høva for mange geografiske talemålsområde på Austlandet, men det høver dårleg med talemålssituasjonen andre stader, t.d. mange stader på Vestlandet. I *skriftmålspyramiden* kan deriomot tilhøva vera heilt annleis.

Dessutan er det ikkje slik at bygdemåla einsidig vert påverka av bymåla. Bymåla vert også påverka av bygdemåla. Dette har vi mange eksempel på, og t.d. gjeld det talemålssituasjonen i Høyanger og i Bergen. Talemålet i Høyanger har gjennom tre-fire generasjonar i stor grad tilpassa seg til det regionale og lokale talemålet i Sogn, og folkemålsvarietetten innom talemålet i Bergen har svært mange særtrekk felles med talemåla i omlandet. I folkemålsvarietetten i Oslo finn vi òg trekk frå bygdemåla i omlandet.

Påverknaden frå bygdemåla på bymåla i Noreg har vore lite fokusert i nyare sosiolingvistiske granskingar. Interaksjonen mellom dei urbane talemåla og dei rurale talemåla veit vi difor ikkje så mykje om, nettopp av di fokuset har lege einsidig på den eine påverknadsretninga.

8. Særtrekk ved talemålsregionaliseringa i dag

Den språklege talemålsregionaliseringa i Noreg i dag går føre seg etter ulike mønster og i ulik takt i dei ulike landsdelane. På det sentrale Austlandet og oppover dei tilgrensande dalføra, som t.d. Østerdalen, Gudbrandsdalen, Valdres, Hallingdal og Numedal, går det føre seg ei urban regionalisering (sjå kap. 6) med sentrum i oslomålet og ein sentralaustlandsk standard. Denne regionaliseringa omfattar ein heller stor region, ho er t.d. komen heilt nord i Gudbrandsdalen (Røyneland 1999) og lengst opp i Numedal (Papazian 1997). (Sjå kartet bak i artikkelen, fig.2.) Også rundt Trondheim finn vi ei urban regionalisering, med utgangspunkt i trondheismålet, som har ein heller stor cirkumferens (jfr. kartet bak i artikkelen, fig.2). Rundt dei større byane på Sørlandet og på Vestlandet er dei urbane regionaliseringane mykje mindre omfattande, t.d. rundt Bergen (jfr. Akselberg 2003a), Stavanger (jfr. Rasmussen 2002) og Kristiansand (jfr. Selås 2004). Derimot står den rurale talemålsregionaliseringa sterkare på Vestlandet og Sørlandet, og den rurale regionaliseringa finn vi også att fleire stader på Austlandet (jfr. Akselberg 2004).

Studiane til Eric Papazian i Numedal (1997), Ragnhild Haugen sine studiar i Sogndal (1998, 2004) og mine eigne studiar på Voss (2003a) viser at det lokale talemålet står mykje sterkare på Vestlandet enn på Austlandet. No er det sjølvstg vanskeleg å samanlikna desse studiane av di dei er gjennomførde med ulike metodiske tilnærmingar (t.d. ulik bruk av rapporterte og registrerte talemålsdata) og ulike aldersgrupper (alle desse fire granskingane studerer talemålet til ungdomen, men i Haugen 1998 – som har svært høg tradisjonell dialektprosent – utgjør ungdomen berre ei mindre gruppe). Likevel fortel desse studiane oss om heilt ulike regionaliseringsprosessar på Aust- og Vestlandet.

På regionaliseringskartet (fig. 2) bak i artikkelen har eg freista å teikna nokre hovudtrekk i dei regionaliseringsprosessane som går føre seg i Noreg i dag. Dette kartet kunne sjølvstg vore

teikna på ein annan måte ved å fokusera på distribusjonen av andre talespråklege variablar, men ved å leggja vekt på spreinga av nokre sentrale trekk som har kome fram gjennom dei sosiolingvistiske granskingane som er gjorde dei siste 10 åra, gjev dette kartet uttrykk for nokre viktige sider ved den talemålsregionaliseringa som går føre seg i dag.

Modellen nedanfor, fig. 1, som er ein horisontal og semi-vertikal modell, viser korleis rurale og urbane regionaliserings-tendensar verkar på kvarandre, på same måten som modellen også fangar opp påverknaden frå ulike allmenne standardar, som m.a. er representerte ved normalnynorsken og normalbokmålet. Standardane bør likevel ikkje plasserast øvst i ein norsk talemålspyramide (jfr. presentasjonen i kap. 7 ovanfor), både av di vi i Noreg har med kontinuerlege vekselverknader å gjera (jfr. talemålsinteraksjon i kap. 7 ovanfor) og av di dei skriftlege normene i Noreg byggjer på dei norske talemåla og endringane i desse (jfr. t.d. alle skriftspråksreguleringane på 1900-talet).

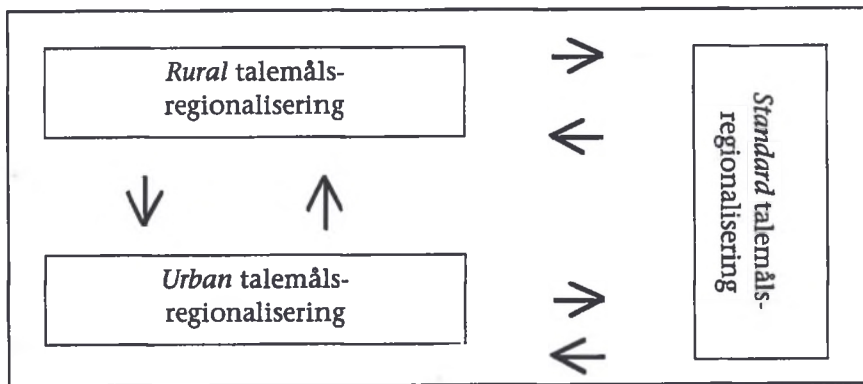

Fig. 1 Horisontal og semi-vertikal regionaliseringsmodell

9. Talemålsendring og talemålsdød

I regionaliseringsperspektiv dukkar ofte omgrepet dialektdød opp. Dersom dei lokale talemåla endrar seg for mykje, døyr dialektane, er det mange som hevdar. Og dersom dei lokale dialektane døyr, ja, så må det vera eit anna talemål som overtar – og dei store talemålsregionaliseringane held såleis fram med stormsteg.

No kan det vera mange tilhøve som gjer at ein meiner at dialektar døyr, men ofte er det heller snakk om at dialektane endrar seg enn at dei døyr (jfr. Akselberg 2003d). For mange er store talemålsendringar det same som talemålsdød, difor vert det også fokusert så sterkt på det 'tradisjonelle' eller 'eldre' talemålet. Men dersom det er slik at store talemålsendringar fører til dialektdød, ja, då døyr dialektane heile tida, også bymåla og hovudstadmåla. I eit slikt perspektiv er det faktisk naudsynt at dialektar døyr for å kunna leva: "Dialekten er død! Leve dialekatene!".

Verken talemålet i Oslo eller Bergen er slik som det var på 1800-talet, men vi påstår ikkje at oslomålet eller bergensmålet er utdøydd av den grunnen, eller held på å døy ut, av den grunnen. Har det derimot skjedd endringar i vossamålet, setesdalsmålet eller vågamålet, har det vore lett å trekkja den konklusjonen at enten har slike dialektar døydd ut, eller så ligg dei på dødsleget. På dette punktet vil talemålsgranskinga tena stort på å vera meir edrueleg og leggja den same målestokken til grunn når ein vurderer ulike dialektar og sosiolektar.

10. Dialektar som elitevarietetar

Eit etter kvart større problem med talemålsgranskinga er at studieobjekt meir og meir representerer ei mindre og mindre gruppe av innbyggjarane i ei bygd eller ein by. Dei 'genuine' heimelspersonane, som helst skal vera fødde på plassen og ha begge foreldra frå staden, er det etter kvart svært vanskeleg å få tak i dersom vi skal dekkja nokre makrososiale variablar som t.d.

kjønn, bustadområde og ein par-tre aldersklassar. Sjølv når vi set krav om at berre den eine av foreldra skal vera frå staden, kan dette bli eit problem. Dette tyder at mange av dei talemålsstudiane vi utfører i dag berre representerer talemålet til ein utvalt lokal elite. Med større og større geografisk og sosial mobilitet vert dette eit større og større metodisk problem for talemålsforskinga. I tillegg kjem alle dei nye landsmennene våre som også utgjer ein etter kvart viktigare og viktigare del av talemålsgrunnlaget i norske byar og bygder. Studiar av deira talemål vert skilde ut som særstudiar, etnolektiske studiar. Desse problema er ikkje lette å løysa, men vi må i større grad ha *in mente* at mange av dei 'normale' talemålsstudiane våre kan vera studiar av elitevarietetar.

11. Den geolektiske og den sosiolektisk regionaliseringa

Regionaliseringsstudiane har stort sett fokusert på den geolektiske regionaliseringa, men parallellt med den geolektiske regionaliseringa skjer det òg ei sosiolektisk regionalisering. Talemålet til visse sosiale grupper ser ut til å spreia seg meir enn talemålet til andre sosiale grupper. Dette er noko vi ser både i Noreg og andre stader i verda. Eit karakteristisk trekk i den sosiolektiske regionaliseringa er at det er folkemålsvarietetane i ein by eller eit sentrum som spreier seg. Dette er noko vi ser i Danmark, der lågkøbenhavnsk spreier seg utover landet på kostnad av penkøbenhavnsk, i Noreg, der det er Oslo-aust-varieteteten som spreier seg på kostnad av Oslo-aust-varieteteten. Også i England t.d. ser vi dei same tendensane.

12. Nyttan av regionaliseringsstudiar i dag

Talemålsregionalisering er, som nemnt i kap. 4 ovanfor, ikkje noko spesielt for talemålsstoda i dag, verken i Noreg eller i andre land. Det tyder likevel ikkje at det er unyttig å driva med

regionaliseringsstudiar av talemålssituasjonen i dag. Slike studiar av dagens talemål er viktige, men vi bør i større grad sjå slike studiar i eit perspektiv som gjer at vi ikkje framstiller dette som noko særleg for vår tid og som eit typisk resultat av samfunnsutviklinga i dag. Dersom vi får etablert ein norsk historisk sosiolingvistik, vil eit slikt perspektiv kunna gje oss mange nyttige innsikter – ikkje berre om dei sosiolingvistiske tilhøva, men også om dei språkhistoriske.

13. Språkbruks-regionalisering og normførestellings-regionalisering

I Noreg veit vi enno for lite om kva for normregionale talemålsførestellingar folk flest har. Det vi veit, er at dei lokale talemålsførestellingane kan vera heller klare og sterke. Dette er noko som gjev seg utslag i m.a. den store norske interessa for knot og det 'utvatna' talemålet, og for korleis ein kan motarbeida slike uheldige tendensar.

Vi veit derimot lite om kva folk flest tenkjer og meiner om regionale talemål. Det er vel mellom allmenta som det var mellom fagfolka, at så lenge dei ikkje har eit omgrepsapparat for slike tilhøve, så finst dei heller ikkje. Enno har ikkje desse førestellingane slått rot hjå allmenta, difor kan vi heller ikkje venta så mange eksplisitt uttrykte førestellingar om norske regionalmål. Det norske folket har nok førestellingar om nordnorsk, trøndsk, austnorsk, sørlandsk og vestlandsk talemål, men det er meir upresise samletermar enn uttrykk for førestellingar om at 'dei fleste' innom desse geografiske regionane 'snakkar likt'.

I Danmark har derimot fleire, særleg nordmannen Tore Kristiansen, vore oppteken av dei mentale førestellingane om talemål, dialektar som regionalmål. Eit dansk syn er at dersom det ikkje finst ei førestelling om ein varietet i hovuda til folket, kan varietetane heller ikkje finnast. Dei nyaste granskingane til Kristiansen viser at ikkje berre er dei 'tradisjonelle' dialektane

døde, også dei danske regionalmåla ligg for døden. Ja, kanskje har det aldri funnest danske regionalmål i det heile (Kristiansen 2003).

14. Regionaliseringsmodellar og talemålsregionalisering

Ein stor del av dei nyare norske regionaliseringsstudiane, som i praksis ofte utgjer ein mindre del av eit sosiolingvistisk prosjekt (som t.d. hovudoppgåver og doktorgradsavhandlingar), har vore opptekne av å definera region og regionalisering på samfunnsvitskapens premisser. Det kan for så vidt vera greitt nok, men talemålsregionalisering har i første omgang mykje til felles med den tradisjonelle dialektologien ved at ein må dokumentera spreingsområda til dei språklege variablane som markerer ein talemålsregion. Vi må rett og slett få stadfesta dei regionale isofonane, isomorfane, isoglossane osb. Dinest kan det vera interessant å jamføra desse utbreiingane med dei samfunnsvitskapelege modellane.

Innom samfunnsvitskapane er det fem regionaliseringsmodellar som har vore dominerande:

1. *Formale regionar* (t.d. naturgeografiske regionar)
2. *Identitetsregionar* (språklege, etniske og kulturelle regionar)
3. *Funksjonelle regionar* (t.d. ein by med omland og influensområde)
4. *Administrative regionar* (som inngår i eit styringssystem)
5. *Politisk/økonomiske regionar* (kan gå på tvers av administrative regionar)

I denne samfunnsvitskapelege kategoriseringa hamnar altså den språklege regionaliseringa i kategorien *identitetsregionar*. Kan henda er det tilfredsstillande for ein samfunnsvitar. For ein sosiolingvist er det ikkje det. Også dei andre regionskategoriane

er det relevant å trekkja inn i diskusjonen om regionaltalemål og talemålsregionalisering, men etter at den språklege regionaliseringa i kraft av geografisk og sosial utbreiing er dokumentert. Talemålsgrensene viser ofte nøyre samsvar med eldre administrative inndelingar (jfr. karta fig. 3–6).

Litteratur

- Akselberg, Gunnstein 2003a: Utviklinga av vossamålet ved tusenårsskiftet. Ei gransking av språkbruk hjå ungdom på Voss 2001–2002 sett i eit talespråkleg regionaliseringsperspektiv. I Akselberg, Gunnstein m.fl. (red.): *Nordisk dialektologi*. 197–226.
- Akselberg, Gunnstein 2003b: Talespråkleg regionalisering i Noreg – Keisarens nye klede? *Nordica Bergensia* 28. 34–55.
- Akselberg, Gunnstein 2003c: Gransking av regionaltalemål i Noreg – Bakgrunn og særtrekk. *Nordica Bergensia* 28. 3–33.
- Akselberg, Gunnstein 2003d: Er dei danske dialektane døyande eller døde? Dialektsituasjonen i Danmark sett med norske augo. I: Konøe, Mette og Peter Widell (red.): *9. møde om Udforskningen af Dansk Sprog*. Under prenting. Århus: Aarhus universitet.
- Akselberg, Gunnstein 2004: Regional dialects in Norway – fact or fiction? I: Gunnarsson, Britt-Louise m.fl. (red.): *Language in Europe. Papers from the Second International Conference on Language Variation in Europe, ICLaVE 2 Uppsala University, Sweden, June 12–14, 2003*. 77–84. Uppsala: Uppsala Universitet.
- Ejskjær, Inger 1965. Regionalsprog og lokalt vestjysk regionaldansk. *Dialektstudier* 1. 7–50. København: Akademisk forlag.
- Haugen, Ragnhild 1998: Variasjon og endring i sogndalsdialekten. Ei sosiolingvistisk undersøking av talemålet i Sogndal. *Målbryting* 1. 1–XV, 1–168.
- Haugen, Ragnhild 2004: Språk og språkhaldningar hjå ungdomar i Sogndal. Uprenta doktorgradsavhandling. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Kristiansen, Tore 1998: Har regionalsprog en fremtid i Danmark? I: *Danske Folkemål* 34. 203–247.
- Kristiansen, Tore 1999: Unge sprogholdninger i Næstved 89 og 98. I: *Danske Folkemål* 41. 139–162.
- Kristiansen, Tore 2003: Sproglig regionalisering i Danmark? I Akselberg, Gunnstein m.fl. (red.): *Nordisk dialektologi*. 115–149.

- Kristoffersen, Gjert 2000: *The phonology of Norwegian*. Oxford: Oxford University Press.
- Papazian, Eric 1997: Dialektdød i Numedal? Om språkutviklinga i Nore og Uvdal. *Maal og Minne* 1997. 161–190.
- Rasmussen, Grethe 2002: *Sandnesdialekten – finst den?* Uprenta hovudoppgåve i nordisk. Bergen: Universitetet i Bergen.
- Røyneland, Unn 1999: Språkleg regionalisering på Røros og Tynset? *Målbryting*. 2. 98–119.
- Røyneland, Unn 2001: Aldersavgrensing og ungdom som språkendringsagentar. *Målbryting* 5. 85–112.
- Selås, Magnhild 2004: *Dialektal variasjon og endring aust på Agder: beskrive og forklart ved to språklege variablar*. Uprenta doktorgradsavhandling. Bergen: Universitetet i Bergen.

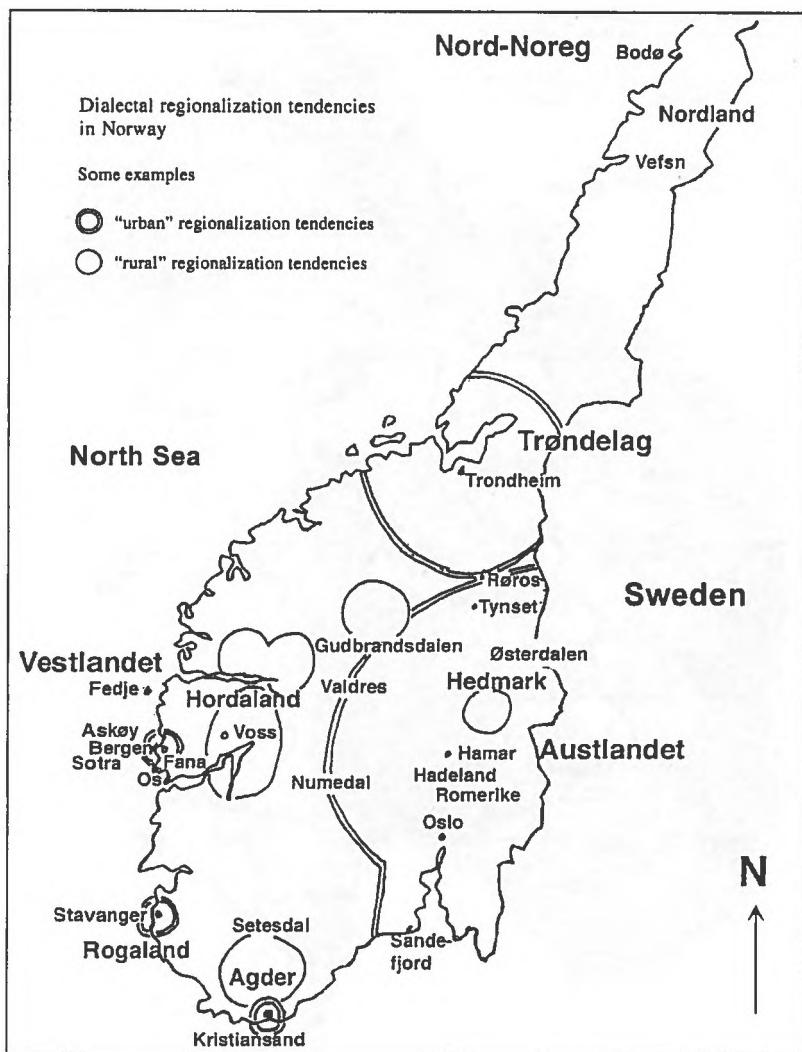

Fig. 2. Norske regionaliseringsområde

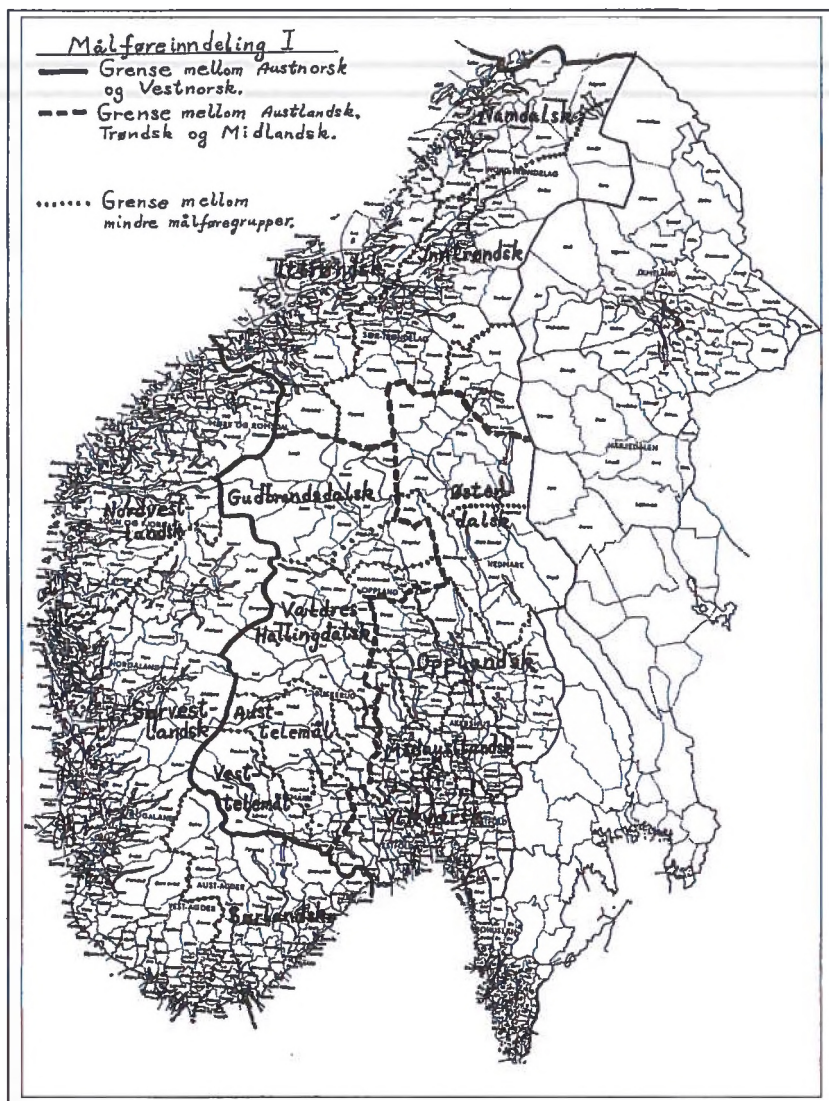
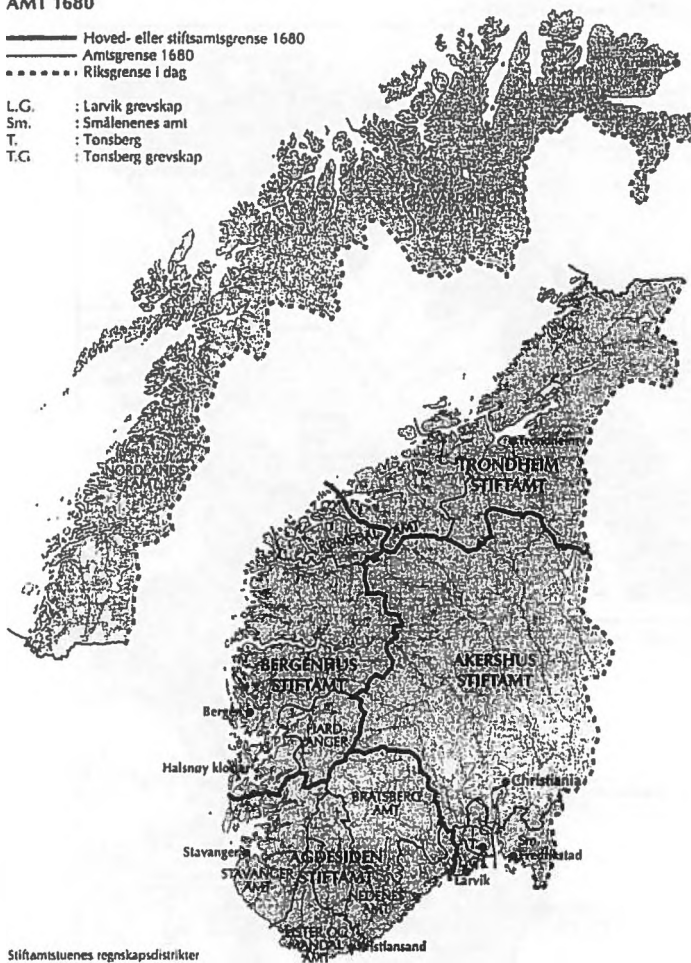

Fig. 3. Geolektisk talemålsinndeling i Noreg

AMT 1680

- Hoved- eller stiftsamtsgrense 1680
 — Amtsgrense 1680
 ····· Riksgrense i dag

- L.G. : Larvik grevskap
 Sm. : Smålenenes amt
 T. : Tønsberg
 T.G. : Tønsberg grevskap

Stiftsamtens regnskapsdistrikter var ikke alltid identiske med stiftamtenne.

Fig. 4. Norske amtgrenser 1680

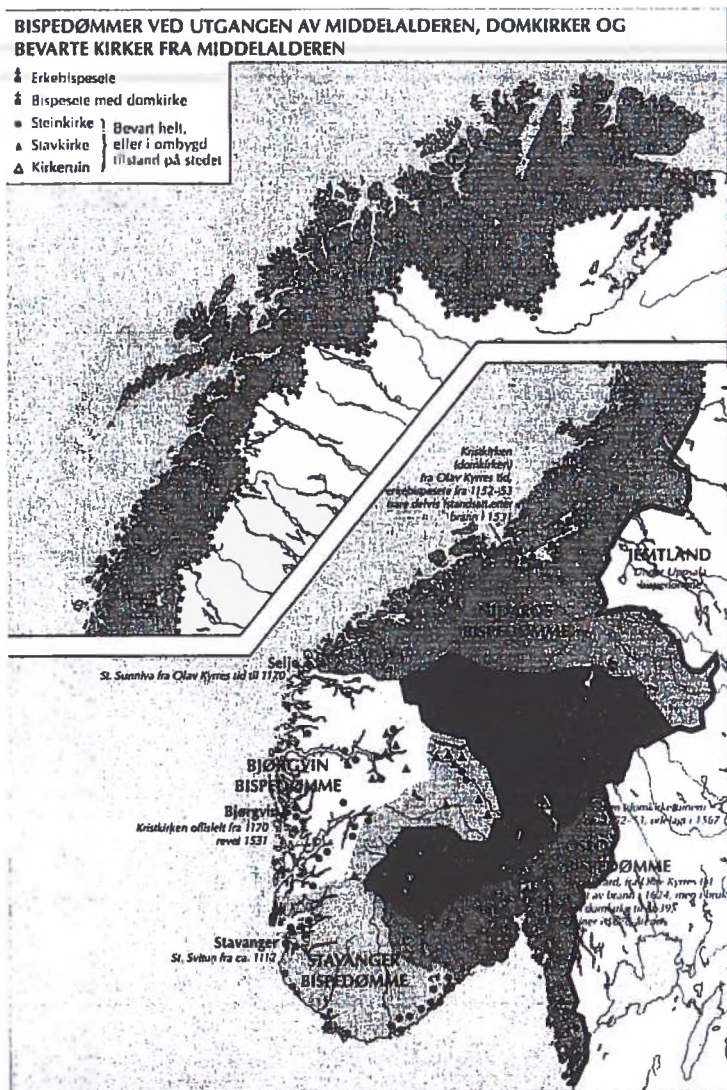

Fig. 5. Bispedømmegrenser ved utgangen av mellomalderen